

NUSAYRİLİK: TEŞEKKÜLÜ, İNANÇ ESASLARI VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Prof.Dr. Mehmet ATALAN¹

Giriş

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan mezhepler, yalnızca itikadî farklılaşmaların değil, aynı zamanda siyasî, sosyal ve kültürel etkileşimlerin de birer ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Nusayrîlik, Şîî gelenek içerisinde doğmuş olmakla birlikte, klasik Şîî anlayışın sınırlarını aşan bâtinî, senkretik ve aşırı yorumlarıyla dikkat çeken mezheplerden biridir. Mezhebin teşekkülü, yalnızca imamet anlayışı veya gulât Şîî eğilimlerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir tarihsel arka plana sahiptir. Nitekim Nusayrîlik, ortaya çıktığı coğrafyanın dinî çoğulculuğu, siyasî otorite boşlukları, mezhepler arası rekabet ortamı ve farklı kültürlerle kurduğu temaslar sonucunda şekillenmiş çok katmanlı bir inanç sistemi görünümü arz etmektedir.

Nusayrîliğin temel karakterini, Hz. Ali'nin ulûhiyet makamına yükseltilmesi, bâtinî yorum yöntemi, tenâsüh inancı, gizlilik ilkesi ve dinî hakikatin yalnızca seçkin bir zümre tarafından bilinebileceği düşüncesi oluşturmaktadır. Bu sebeple mezhep, İslâm mezhepleri tarihi içerisinde yalnızca bir itikadî farklılaşma örneği değil, aynı zamanda dinî sembolizm, mitolojik unsurlar ve ezoterik yapıların mezhebî bir form kazanmasının da dikkat çekici örneklerinden biri olarak ele alınmalıdır. Özellikle Hıristiyanlık, İmamiyye, İsmailiyye, Mecusîlik ve bazı kadim dinî-felsefî geleneklerle kurduğu ilişki, Nusayrîliğin doktriner yapısının anlaşılmasında belirleyici bir öneme sahiptir.

Bu bölümde Nusayrîliğin isimlendirilmesi, tarihsel teşekkül süreci, önde gelen kurucu şahsiyetleri, temel inanç esasları, ibadet ve sosyal hayat anlayışı ile günümüzdeki durumu ele alınacaktır. Böylece mezhebin hem tarihsel gelişim çizgisi hem de itikadî ve sosyolojik yapısı bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Nusayrîliğin Tanımı ve İsimlendirilmesi

Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî tarafından başlatılan ve Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî tarafından sistemleştirilen, Şîî gelenek içinde aşırı yorumlarıyla temayüz etmiş bâtinî karakterli bir mezheptir. Mezhebin temel özellikleri arasında Hz. Ali'nin ulûhiyet makamına yükseltilmesi, tenâsüh inancı, dinî metinlerin zâhirî anlamlarından ziyade bâtinî anlamlarının esas alınması ve dinî hakikatin yalnızca seçkin bir zümre tarafından bilinebileceği düşüncesi yer almaktadır. Bu yönüyle Nusayrîlik,

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

klasik Şîîliğin sınırlarını aşan ve gulât Şîî fırkalar arasında değerlendirilen bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır.

Mezhep adını, kurucusu kabul edilen Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'den almıştır. Bununla birlikte, isimlendirme meselesi etrafında farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, "Nusayrî" adının tahkir amacıyla "Nasrânî" kelimesiyle ilişkilendirildiğini; bazıları ise Latince *nazerini* kelimesinden, Kûfe yakınlarındaki Nasuraya adlı bir yerleşim yerinden yahut mitik bir Şîî şahsiyet olan Nusayr'dan türemiş olabileceğini savunmuştur. Bu farklı açıklamalar, mezhebin hem dışarıdan adlandırılması hem de tarihsel kökeninin belirsizlikler içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Türkiye'de ise mezhep mensupları için tarih boyunca farklı adlandırmalar kullanılmıştır. "Nusayrî" isminin yanı sıra, özellikle Hatay ve çevresindeki topluluklar için "Hatay Alevileri" ifadesi tercih edilmiş; Arapça konuşmaları sebebiyle "Arap uşağı", tarımla uğraşmaları dolayısıyla ise "Fellâh" gibi isimler de kullanılmıştır. Bu durum, mezhebin yalnızca teolojik değil, aynı zamanda etnik, kültürel ve sosyolojik bir kimlik çerçevesinde algılandığını göstermektedir.

2. Mezhebin Teşekkülü ve Tarihsel Gelişim Süreci

Nusayrîliğin doğuşu, büyük ölçüde gulât Şîî çevrelerin geliştirdiği ulûhiyet, nübüvvet ve imamet anlayışları ile İmamiyye geleneğindeki mehdîlik düşüncesinin etkisi altında gerçekleşmiştir. Mezhebin kurucu ismi olan Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin, fikirlerini bu zeminde inşa ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, dönemin siyasî ve toplumsal koşulları da mezhebin teşekkülünü kolaylaştırmıştır. Özellikle Abbasî iktidarının zayıfladığı, merkezi otoritenin sarsıldığı dönemlerde ortaya çıkan dinî ve siyasî boşluk, heterodoks hareketlerin yayılmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Bunun yanında, mezhebin yayıldığı coğrafyalarda Hıristiyan kültürüyle yoğun temas halinde olunması da Nusayrîliğin inanç yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Nusayrîliğin teşekkül süreci iki temel şahsiyet etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki, mezhebin kurucusu kabul edilen Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'dir. Onun görüşleri hakkında kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre İbn Nusayr, İmamiyye'nin onuncu imamı Ali en-Nakî tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olduğunu ileri sürmüştü; Ali en-Nakî'nin ulûhiyetini kabul etmiş, tenâsüh inancını benimsemiş, haramları helal saymış ve dinî yasakları geçersiz kılan yorumlar geliştirmiştir. Başka bir rivayete göre ise, İmamiyye'nin on birinci imamı Hasan el-Askerî'nin bâbı olduğunu iddia etmiş; onun ölümünden sonra da on ikinci imam Muhammed b. el-Hasan'ın gaybete girmesiyle birlikte bâblık görevinin kendisine

geçtiğini savunmuştur. Her iki anlatım da İbn Nusayr'ın imamet silsilesi içindeki bir kutsallık alanı oluşturmaya çalıştığını göstermektedir.

İbn Nusayr'ın ölümünden sonra mezhebin görüşleri önce Muhammed b. Cündüb, ardından Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cübulânî tarafından taşınmıştır. Ancak mezhebin asıl sistemleşmesi, ikinci kurucu kabul edilen Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî ile gerçekleşmiştir. Hasîbî, Nusayrîliğin inanç esaslarını derleyip doktriner bir yapıya kavuşturmuş, mezhebi Irak, Fırat havzası, Suriye ve çevresine yaymıştır. Mezhep mensupları tarafından “şeyhu'd-dîn” unvanıyla anılan Hasîbî, Bağdat'ta karşılaştığı baskılar nedeniyle Büveyhîler'in desteğine sığınmış; bu destek, mezhebin görünürlük kazanmasına ve kurumsal bir kimlik geliştirmesine yardımcı olmuştur.

Hasîbî'ye nisbet edilen *Kitâbü'l-Mecmû'*, mezhebin temel kutsal metni kabul edilmektedir. Bu eser, Nusayrîliğin inanç esasları, sır anlayışı ve ibadet yorumları bakımından temel kaynak niteliğindedir. Hasîbî'den sonra mezhebin liderliği Muhammed b. Ali el-Cillî ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî gibi isimlerce sürdürülmüştür. Özellikle Taberânî'nin Lazkiye'ye yerleşmesiyle birlikte, Suriye Nusayrî toplumunun esaslı biçimde teşekkül ettiği görülmektedir. Bu süreçte dağlık bölgelerde yaşayan yerel topluluklar ve bazı hanedan çevreleri Nusayrîliği benimsemiş, böylece mezhep bölgesel bir toplumsal taban kazanmıştır.

3. Nusayrîliğin İnanç Esasları

Nusayrîliğin inanç sistemi, büyük ölçüde bâtinî yorumlara, sembolik anlatımlara ve mitik bilgilere dayanmaktadır. Mezhebin temel görüşleri, başta *Kitâbü'l-Mecmû'* olmak üzere, mezhep içi öğretide merkezî kabul edilen metinlerde yer almaktadır. Ayrıca, mezhebin iç yapısını ve mezhebe giriş ritüellerini dışarıdan aktaran önemli kaynaklardan biri de Süleyman el-Âzenî'nin kaleme aldığı *el-Bâkûratü's-Süleymâniyye* adlı eserdir. Bu kaynaklar, Nusayrîliğin itikadî sisteminin yalnızca zahirî İslâmî kavramlarla değil, çok katmanlı semboller ve sır öğretisiyle inşa edildiğini göstermektedir.

3.1. Hz. Ali'nin Ulûhiyeti

Nusayrî inanç sisteminin merkezinde Hz. Ali'nin ilahlaştırılması yer almaktadır. Mezhep içinde bazı gruplar Hz. Ali'nin bizzat Tanrı olduğuna inanırken, bazıları da ilâhî hakikatin Ali'de hulûl ettiğini kabul etmektedir. Bu anlayışa göre ilâhî varlık tarih boyunca çeşitli şahsiyetlerde görünmüş, ancak en yetkin ve son tezahürü Hz. Ali'de gerçekleşmiştir. Nusayrî kaynaklarında Ali'ye ezelîlik, ebedîlik, rızık verme, günahları

bağışlama ve yardım taleplerine cevap verme gibi doğrudan ilahî sıfatlar nisbet edilir. Bu sebeple Hz. Ali, görünüşte imam, bâtınen ise ilâh kabul edilmektedir.

3.2. Mânâ-İsim-Bâb Üçlemesi

Nusayrîliğin en ayırt edici inançlarından biri, “mânâ-isim-bâb” üçlemesidir. Buna göre Ali “mânâ”, Muhammed “isim”, Selman el-Fârisî ise “bâb”dır. Bu üçlü yapı, ayn-mîm-sîn harfleriyle sembolleştirilir. Buradaki hiyerarşi, ilâhî hakikatin görünmeyen özü, onun görünür tezahürü ve bu hakikate açılan kapı anlayışına dayanmaktadır. Bu sistemin, Hıristiyanlıktaki teslis inancını andıran yönleri bulunduğu sıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte çağdaş Nusayrî yazarlar, mezhebin bu açık ezoterik ve aşırı yorumlarını çoğunlukla görünür biçimde dile getirmemekte; daha genel ve İslâmî bir dil kullanmayı tercih etmektedir.

3.3. Eytâm İnanç

Nusayrî öğretide Selman’ın manevî çocukları ve kozmik düzenin aracısı kabul edilen “eytâm” adlı özel bir grup bulunmaktadır. Bunlar, doğa olayları, rızık, yıldızlar, ruhların bedenlere aktarılması ve canlıların hayatı gibi alanları yöneten kutsal araçlar olarak tasavvur edilir. Bu inanç, mezhebin kozmolojik tasavvurunun sadece imamet merkezli değil, aynı zamanda hiyerarşik ve metafizik bir varlık düzeni üzerine kurulduğunu göstermektedir.

3.4. Hulûl ve Tenâsüh

Nusayrîliğin yaratılış anlayışı, hulûl ve tenâsüh inancına dayanmaktadır. Buna göre insan ruhu ölümle yok olmaz; başka bedenlerde varlığını sürdürür. Mezhebe göre gerçek Nusayrîler, çeşitli arınma aşamalarından geçerek sonunda yıldızlar âlemine yükselirler. Buna karşılık mezhebe mensup olmayanların ruhları daha aşağı varlık formlarına intikal eder. Kadınlara ilişkin inançlar da bu çerçevede oldukça dikkat çekicidir. Kadınların ruh bakımından eksik varlıklar olduğu, dinî sınırların onlara açıklanmasının caiz olmadığı ve manevi yükseliş için erkek suretine dönüşmeleri gerektiği düşünülmektedir. Bu anlayış, mezhebin toplumsal yapısında erkek merkezli ve kapalı bir dini otorite modelini beslemiştir.

4. İbadet ve Dinî Hayat Anlayışı

Nusayrîlikte İslâm’ın temel ibadet kavramları muhafaza edilmekle birlikte, bu ibadetlere verilen anlamlar klasik İslâmî yorumlardan oldukça farklıdır. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler, büyük ölçüde sembolik ve bâtınî yorumlarla ele alınmaktadır.

Namaz, belirli şahsiyetler ve kutsal anlamlarla ilişkilendirilmekte; şekil şartlarından çok mezhep içi niyaz ve bağlılık çerçevesinde anlaşılmalıdır. Bu sebeple

camî merkezli ibadet anlayışı belirleyici değildir. Oruç, sessizlik ve sır saklama ile bağlantılı sembolik bir anlama sahiptir. Zekât, zahîrî olarak malî paylaşım değil, daha çok dinî bilgiyi öğrenme ve aktarma yükümlülüğü şeklinde yorumlanır. Hac ise ziyaret kültürüyle ikame edilmiştir. Bu ziyaret yerleri, mezhebin kutsal mekânları olarak önemli bir dinî işlev görür.

Mezhep içinde şarap, ilahî nurun sembolü olarak görülmüş; bu nedenle bazı ritüellerde merkezi yer işgal etmiştir. Bu unsur, Nusayrîliğin hem Hıristiyanlık etkisine hem de bâtinî sembolizmine işaret eden önemli bir örnektir.

5. Dinî Hiyerarşi ve Mezhebe Giriş Törenleri

Nusayrîlikte dinî yapı hiyerarşik bir karakter taşımaktadır. Büyük şeyh, şeyh, nüvvâb ve imam gibi farklı dinî sınıflar bulunmaktadır. Bunlardan büyük şeyh, en yüksek manevî otoriteyi temsil ederken; şeyhler gündelik dinî ve toplumsal meselelerde rehberlik ederler. Nüvvâb ise alt düzey dinî görevliler olarak görülür. İmam sınıfının ise daha geç dönemde, özellikle Osmanlı'nın son devrinde görünür hale geldiği anlaşılmaktadır.

Mezhebe kabul törenleri, Nusayrîliğin gizlilik esasına dayalı yapısını yansıtan önemli bir unsurdur. Mezhebe giriş yalnızca erkek çocuklara açıktır ve bu süreç aşamalı törenlerle gerçekleştirilir. Adaydan, mezhebin sınırlarını koruyacağına ve öğretilere bağlı kalacağına dair kesin söz alınır. Bu törenler, mezhebin kapalı yapısını ve sır merkezli din anlayışını canlı tutan temel mekanizmalardan biridir.

6. Sosyal Hayat, Evlilik ve Cenaze Gelenekleri

Nusayrî toplumu, tarih boyunca içe kapalı sosyal bir yapı sergilemiştir. Evliliklerin mezhep içinden yapılması, dışarıdan kız alıp vermeme prensibi ve dinî aidiyetin aile içinde korunması, topluluğun sınırlarını muhafaza etmeye yönelik önemli uygulamalardır. Nişan, nikâh ve çeyiz gelenekleri ise yaşanılan bölgenin örf ve âdetleriyle birleşmiş durumdadır.

Cenaze merasimleri de mezhebin toplumsal kimliğinde önemli yer tutar. Ölüm sonrası ağıtlar, yedinci gün törenleri, kırkıncı gün ve yıldönümü ziyaretleri gibi uygulamalar, yas kültürünün ve ruh anlayışının bir yansımasıdır. Bu ritüellerin bir bölümü yerel halk kültürüyle de iç içe geçmiştir.

7. Bayramlar ve Etkileşim Alanları

Nusayrîliğin kutladığı bayramlar, mezhebin farklı din ve mezheplerden aldığı unsurları açık biçimde yansıtmaktadır. Ramazan ve Kurban bayramı gibi İslâmî bayramların yanında Gadir, Mübâhale, Fıraş, Âşûrâ, Hz. İsa'nın doğumu, Nevruz ve

Mihrican gibi farklı kökenlere sahip günler de kutsal zamanlar olarak kabul edilmektedir. Bu çeşitlilik, Nusayrîliğin senkretik karakterini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Nusayrîliğin, putperestlikten yıldız ve gök cisimlerine atfedilen değerleri; Hıristiyanlıktan teslis benzeri üçlü yapıyı, içki sembolizmini ve bazı bayramları; İmamiyye'den on iki imam ve mehdî inancını; İsmailiyye'den bâtinî te'vil yöntemini; Mecusîlik ve Mazdekîlikten bazı serbestlikçi eğilimleri; Yeni Eflâtunculuktan ise metafizik yorum biçimlerini aldığı söylenebilir. Bu etkileşimler, mezhebin tutarlı bir sistemden çok farklı kaynaklardan beslenen eklektik bir yapı geliştirdiğini göstermektedir.

8. Takiyye ve Gizlilik İlkesi

Nusayrîlikte gizlilik ilkesi, mezhebin en temel prensiplerinden biridir. Dinî sınırların korunması, inançların dışarıya açıklanmaması ve mezhep içi bilgilerin yalnızca ehil görülen kişilere aktarılması, topluluğun varlığını sürdürmesinde belirleyici olmuştur. Bu yaklaşım, tarih boyunca baskı ve dışlanma tecrübesi yaşayan Nusayrîlerin, kimliklerini koruma stratejisi olarak takiyyeyi benimsemelerine yol açmıştır. Mezhep içi öğretinin uzun süre dış dünyadan gizli kalması, Nusayrîlik hakkında sağlıklı bilgi edinilmesini de güçleştirmiştir.

9. Nusayrîliğin Tarihsel Serüveni ve Günümüzdeki Durumu

Nusayrîlik tarih boyunca farklı siyasî iktidarlar altında yaşamış, kimi dönemlerde destek görmüş, kimi dönemlerde ise baskı ve takibata maruz kalmıştır. Büveyhîler devri, mezhebin rahatça yayıldığı ve kurumsallaştığı dönemlerden biri olmuştur. Buna karşılık Selçuklu, Eyyûbî ve Osmanlı dönemlerinde zaman zaman sert baskılarla karşılaşmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ise, özellikle Fransız etkisiyle azınlık siyaseti çerçevesinde yeniden görünürlük kazanmaya başlamıştır.

XX. yüzyılda Fransız manda yönetimi döneminde “Nusayrî” yerine “Alevî” isminin kullanılmaya başlanması, mezhebin kamusal görünümünde önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Suriye'nin bağımsızlığından sonra Nusayrî/Alevî topluluğun siyasal etkinliği giderek artmış, özellikle 1963 sonrası Baas yönetimiyle birlikte Suriye'de önemli bir güç merkezi haline gelmiştir. Türkiye'de ise Hatay'ın anavatana katılmasıyla birlikte Nusayrî topluluk Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamaya devam etmiş; ancak zamanla Türkiye ve Suriye'deki Nusayrîler arasında belirgin toplumsal ve kültürel farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Günümüzde Nusayrîlik, başta Suriye'nin Lazkiye ve Cebel-i Ensâriyye bölgelerinde, Lübnan'ın kuzeyinde ve Türkiye'de Hatay, Adana, Mersin, İskenderun ve

Tarsus çevresinde varlığını sürdürmektedir. Modern eğitim, şehirleşme ve yeni toplumsal ilişkiler, özellikle genç kuşaklar arasında mezhebin klasik bâtinî unsurlarının sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Nusayrîlik, günümüzde hem geleneksel yapısını korumaya çalışan hem de modernleşme baskısı altında dönüşen bir inanç topluluğu görünümü arz etmektedir.

Sonuç

Nusayrîlik, Şîî gelenek içinde ortaya çıkan, ancak klasik Şîîliğin sınırlarını aşarak gulât karakterli, bâtinî ve senkretik bir mezhep hüviyeti kazanan dinî-toplumsal bir oluşumdur. Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, mânâ-isim-bâb öğretisi, tenâsüh, hulûl, gizlilik ilkesi ve dinî metinlerin aşırı bâtinî yorumları, mezhebin inanç sisteminin omurgasını oluşturmaktadır. Bunun yanında Hıristiyanlık, İmamiyye, İsmailiyye, Mecusîlik ve farklı kültürel geleneklerden etkilenmiş olması, Nusayrîliğin eklektik ve çok katmanlı yapısını göstermektedir.

Tarihsel olarak baskı ve kapalılık içinde gelişen bu mezhep, sahip olduğu takiiye ve sır anlayışı sayesinde varlığını sürdürebilmiş; ancak bu durum, onun inanç yapısının uzun süre dış dünyadan gizli kalmasına yol açmıştır. Günümüzde ise Nusayrîlik, hem tarihsel mirasını koruma hem de modern dünyada kimliğini yeniden tanımlama süreci yaşayan bir mezhep olarak varlığını sürdürmektedir.